

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΣΥΝΑΝΑΣΤΡΟΦΕΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

DE TROIS COMMERCES

IL NE FAUT PAS se clouer si fort à ses humeurs et complexions. Notre principale suffisance, c'est savoir s'appliquer à divers usages. C'est être, mais ce n'est pas vivre, que se tenir attaché et obligé par nécessité à un seul train. Les plus belles âmes sont celles qui ont plus de variété et de souplesse.

Voilà un honorable témoignage du vieux Caton: « *Huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret.* »

Si c'était à moi à me dresser à ma mode, il n'est aucune si bonne façon où je voulusse être fiché pour ne m'en savoir dépendre. La vie est un mouvement inégal, irrégulier et multiforme. Ce n'est pas être ami de soi, et moins encore maître, c'est en être esclave, de se suivre incessamment, et être si pris à ses inclinations qu'on n'en puisse fourvoyer, qu'on ne les puisse tordre. Je le dis à cette heure, pour ne me pouvoir facilement dépêtrer de l'importunité de mon âme, en ce qu'elle ne sait communément s'amuser sinon où elle s'empêche, ni s'employer que bandée et entière. Pour léger sujet qu'on lui donne, elle le grossit volontiers et l'étire jusques au point où elle ait à s'y embesogner de toute sa force. Son oisiveté m'est à cette cause une pénible occupation, et qui offense ma santé. La plupart des esprits ont besoin de matière étrangère pour se dégourdir et exercer; le mien en a besoin pour

1. « Τὸ εὐλύγιστο πνεῦμα τοῦ ἦταν τόσο ὁμοια ἱκανὸ γιὰ κάθε τί, ὥστε, ὅ,τι κι ἂν ἔκανε, θᾶλεγες ὅτι ἦταν γεννημένος μόνο γιὰ κείνο. » (Τίτος Λίβιος, XXXIX, 40.)

2. Νὰ τις κάνεις νὰ πάρουν τὴ μορφή και τὸ σχῆμα ποὺ θέλεις; νὰ τις ὑποτάξεις. Ὁ πλέριος ἄνθρωπος, ὁ πολύμορφος, ὁ οἰκουμενικός, εἶναι σὲ τέτοιο βαθμὸ τὸ ἰδανικὸ τοῦ Montaigne, — ὅπως ἦταν και τοῦ Ἑλληνα τῆς ἀκμῆς και τῆς ἑλληνοθρακίμνης Ἀναγέννησης, — ὥστε ὄρες-ὄρες τὸ ἰδανικὸ τοῦτο φαντάζει σὰ μιὰ σύνοψη τῆς ἠθικῆς του, μοιάζει νᾶναι ὅλη του ἡ ἠθική. « Ἀλλὰ οἱ ὀραῖες ψυχές εἶναι οἱ οἰκου-

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΣΥΝΑΝΑΣΤΡΟΦΕΣ

ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ νὰ καθωνόμαστε τόσο πολὺ στὰ γούστα καὶ στὰ φυσικά μας. Ἡ σπουδαιότερη ἀξιοσύνη μας εἶναι τὸ νὰ μπορούμε νὰ καταπιανόμαστε μὲ διάφορα ἔργα. Ὑπάρχεις, ἀλλὰ δὲ ζεῖς, ὅταν κρατιέσαι κολλημένος καὶ ἡ ἀνάγκη σὲ δένει σ' ἓνα μόνο εἶδος ζωῆς. Οἱ ὠραιότερες ψυχὲς εἶναι οἱ πιὸ πολύμορφες κι οἱ πιὸ εὐστροφες.

Νὰ μιὰ σεβαστὴ μαρτυρία τοῦ γέρο-Κάτωνα: «*Huius versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceret, quodcumque ageret.*¹»

Ἄν ἦταν στὸ χέρι μου νὰ πλάσω τὸν ἑαυτό μου κατὰ τὰ γούστα μου, δὲν εἶναι εἶδος ζωῆς, ὅσο καὶ καλό, ὅπου θᾶθελα νὰ κολλήσω χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ ξεκολλήσω. Ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ κίνηση ἀνιση, ἀταχτη καὶ πολύμορφη. Δὲν εἶσαι φίλος τοῦ ἑαυτοῦ σου, καὶ ἀκόμα λιγότερο κύριος, εἶσαι σκλάβος του, ὅταν ἀδιάκοπα τὸν ἀκολουθεῖς, καὶ ὑπακούεις τόσο στὶς κλίσεις σου, πού δὲ μπορεῖς νὰ τὶς λυγίσεις². Τὸ λέω αὐτὸ τώρα, πού δὲν καταφέρνω εὐκόλα νὰ ξεμπλέξω ἀπ' τὸ ἐλάττωμα τῆς ψυχῆς μου νὰ μὴ μπορεῖ συνήθως νὰ βρῖσκει διασκέδαση παρὰ ὅπου δένεται στὰ γερά, καὶ νὰ μὴν καταπιάνεται μὲ τὸ κάθε τι παρὰ τεντωμένη κι ὀλάκερη. Ὅσο ἐλαφρὸ θέμα κι ἂν τῆς δώσεις, εὐχαρίστως τὸ μεγαλώνει καὶ τὸ τραβᾷ, ὥσπου καταντᾷ νὰ μπεῖ ὀλοδύναμη ἐκεῖ μέσα. Γιὰ τοῦτο καὶ τὸ καθισιὸ της εἶναι μιὰ κουραστικὴ ἀσχολία γιὰ μένα, καὶ πού βλάπτει τὴν ὑγεία μου. Τὰ περισσότερα πνεύματα χρειάζονται ξένο ὑλικὸ γιὰ νὰ ξεμουδιάσουν καὶ κινηθοῦνε: τὸ δικό μου τὸ χρειάζεται γιὰ

μενικὲς ψυχὲς, οἱ ἀνοιχτὲς καὶ ἑτοιμὲς γιὰ ὅλα» (Β', 17). Ὁ ἀνώτερος ἀνθρώπινος τύπος, ὁ *honnête homme*, ὅπως τὸν ὀνομάζει κιόλας ὁ Montaigne καὶ θὰ προσπαθήσει νὰ τὸν πραγματώσει ὁ γαλλικὸς 17^{ος} αἰώνας, εἶναι «ἓνας ἀνθρώπος ἀνάκατος» (Γ', 9), καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ ἀνώτερος ἴσως, γιὰ τὸν Montaigne, ἀνθρώπος πού ὑπῆρξε ποτέ, — ἂν δὲν εἶχαν ὑπάρξει ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Καίσαρας καὶ ὁ Σωκράτης, «*le maître des maîtres*», — ἦταν «μιὰ ψυχὴ μὲ πολλὰ πατώματα», καθὼς θὰ πεῖ παρακάτω, ἰκανὴ ν' ἀντικρίσει ἄξια κάθε περιστατικὸ καὶ περίσταση τῆς ζωῆς.

se rasseoir plutôt et séjourner, « *vitia otii negotio discutienda sunt* », car son plus laborieux et principal étude, c'est s'étudier à soi. Les livres sont pour lui du genre des occupations qui le débauchent de son étude. Aux premières pensées qui lui viennent, il s'agite et fait preuve de sa vigueur à tout sens, exerce son maniement tantôt vers la force, tantôt vers l'ordre et la grâce, se range, modère et fortifie. Il a de quoi éveiller ses facultés par lui-même. Nature lui a donné, comme à tous, assez de matière sienne pour son utilité, et de sujets siens assez où inventer et juger.

Le méditer est un puissant étude et plein, à qui sait se tâter et employer vigoureusement: j'aime mieux forger mon âme que la meubler. Il n'est point d'occupation ni plus faible ni plus forte que celle d'entretenir ses pensées selon l'âme que c'est. Les plus grandes en font leur vacation, « *quibus vivere est cogitare* ». Aussi l'a nature favorisée de ce privilège qu'il n'y a rien que nous puissions faire si longtemps, ni action à laquelle nous nous adonnons plus ordinairement et facilement. C'est la besogne des dieux, dit Aristote, de laquelle naît et leur béatitude et la nôtre. La lecture me sert spécialement à éveiller par divers objets mon discours, à embesogner mon jugement, non ma mémoire.

Peu d'entretiens donc m'arrêtent sans vigueur et sans effort. Il est vrai que la gentillesse et la beauté me remplissent et occupent autant ou plus que le poids et la profondeur. Et d'autant que je sommeille en toute autre communication et que je n'y prête que l'écorce de mon attention, il m'advient souvent, en telle sorte de propos abattus et lâches, propos de contenance, de dire et répondre des songes et bêtises indignes d'un enfant et ridicules, ou de me tenir obstiné en silence, plus ineptement encore et incivilement. J'ai une façon rêveuse qui me retire à moi, et d'autre part une lourde ignorance et puérile

1. « Μὲ τῆ δουλειᾷ μπορούμε ν' ἀποφύγουμε τὰ κακὰ τῆς ὀκνηρίας. » (Σενέκας, Ἐπιστ., 56.)

2. Αὐτὴ ἡ μελέτη τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι ἡ μεγάλη ὑπόθεση, ὅλο τὸ θέμα, ὅλο σχεδὸν τὸ ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας τοῦ Montaigne, ἡ βάση καὶ ὅλη ἡ περιοχὴ τῆς βιοσοφίας του καὶ ἡ πιὸ οὐσιαστικὴ του πρωτοτυπία. Στὸν πρόλογο τῶν Δοκιμίων (τοῦ Α' καὶ Β' Βιβλίου, ποὺ ἐκδοθήκανε μαζὶ στὰ 1580), ρητὰ μᾶς εἰδοποιεῖ ὁ Montaigne ὅτι ὁ ἴδιος εἶναι τὸ ὑλικὸ τοῦ βιβλίου του, καὶ σ' ἄπειρα μέρη τοῦ ἔργου του, καὶ ὁλοένα περισσότερο, μᾶς μιλά γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ

να κάτσει μάλλον και να ξεκουραστεί, «*vitia otii negotio discutienda sunt*!», γιατί η πιο σπουδαία κι επίπονη μελέτη του είναι η μελέτη τουῦ ἑαυτοῦ του². Τὰ βιβλία εἶναι γιὰ τὸ πνεῦμα μου ἀπ' τὸ εἶδος ἐκεῖνο τὶς ἀσχολίες πὺν τὸ ξεκουράζουν ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἑαυτοῦ του. Μὲ τὶς πρῶτες σκέψεις πὺν τοῦ ἔρχονται, ταράζεται και δείχνει τὴ δύναμή του πρὸς ὅλες τὶς μεριές, ἀσκεῖ τὴ μπόρεσή του μιὰ πρὸς τὴ δύναμη, μιὰ πρὸς τὴν τάξη και τὴ χάρη, στρώνει, καταλαγιάζει και δυναμώνει. Ἔχει ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ ξυπνήσει ἀπὸ μόνου του τὶς ἱκανότητές του. Ἡ φύση τοῦ ἔδωσε, ὅπως και σὲ ὅλα τὰ πνεύματα, ἀρκετὸ δικό του ὕλικὸ γιὰ νὰ τὸ μεταχειριστεῖ, και ἀρκετὰ δικά του θέματα, ὅπου νὰ ἐπινοεῖ και νὰ κρίνει.

Ὁ στοχασμὸς εἶναι μιὰ γεμάτη και δυνατὴ μελέτη, γιὰ ὅποιον ξέρει νὰ μελετᾷ και νὰ βάζει σὲ δούλεψη γερά τὸν ἑαυτό του: προτιμῶ νὰ στεριώνω τὴν ψυχὴ μου παρὰ νὰ τὴ στολίζω. Ἀνάλογα μὲ τὴν κάθε ψυχὴ, ἡ σκέψη εἶναι ἡ πιὸ δυνατὴ ἢ ἡ πιὸ ἀδύνατη ἀσχολία. Οἱ πιὸ μεγάλες τὴν κάνουν δουλειά τους, «*quibus vivere est cogitare*»³. Γιὰ τοῦτο ἡ φύση τὴν εὐνόησε μὲ τοῦτο τὸ προνόμιο, ὅτι τίποτ' [ἄλλο] δὲν μπορούμε νὰ κάνουμε ἐπὶ τόσον καιρό, και ὅτι δὲν ὑπάρχει πράξη στὴν ὁποία νὰ δινομαστε πιὸ συχνὰ και πιὸ εὔκολα. Εἶναι ἡ ἀσχολία τῶν θεῶν, λέει ὁ Ἀριστοτέλης, πὺν κάνει κι ἐκείνους εὐτυχισμένους κι ἐμᾶς. Τὸ διάβασμα μου χρησιμεύει προπάντων γιὰ νὰ ζωντανεύω μὲ διάφορα πράγματα αὐτὰ πὺν γράφω, γιὰ νὰ βάζω σὲ κίνηση τὴν κρίση μου, ὄχι τὸ μνημονικό μου.

Λίγες λοιπὸν συνομιλίες μὲ τραβοῦν ἐπιφανειακὰ μόνου και ἀδύναμα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ νοστιμάδα και ἡ ὁμορφιά μὲ γεμίζουν και κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον μου τόσο ἢ και περισσότερο παρ' ὅσο τὸ βάρος και τὸ βάθος. Και ἐπειδὴ κοιμῶμαι σὲ κάθε ἄλλη συνομιλία, και δὲν τῆς δίνω παρὰ τὴ φλούδα τῆς προσοχῆς μου, συχνὰ μου συμβαίνει σὲ κάτι τέτοιες κουβέντες τριμμένες και χαλαρές, κουβέντες τυπικές, νὰ λέω και ν' ἀποκρίνομαι ἀερολογήματα κι ἀνοησίες, πὺν δὲ θὰ τὶς ξεστόμιζε παιδὶ και γελοῖες, ἢ νὰ μένω μ' ἐπιμονὴ σιωπηλός, πιὸ ἄγαρμπα ἀκόμα και ἄπρεπα. Ἔχω μιὰ κλίση πρὸς τὴ συλλογὴ πὺν μὲ τραβᾷ πρὸς τὰ μένα, και ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ μιὰ βαριὰ και παιδιάστικη ἄγνοια

μελετοῦμε και νὰ γνωρίζουμε και ν' ἀγαποῦμε τὸν ἑαυτό μας. «Ἀγαπῶ πάρα πολὺ τὸν ἑαυτό μου» (Γ', 7), δηλαδή τὴ μελέτη, τὴ σπουδὴ, τὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα και καλλιέργεια τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸ δόσιμο στὸν ἑαυτό του, μακριὰ ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀσχολία, δημόσια ἢ ἰδιωτικὴ. «Τολμῶ ὄχι μονάχα νὰ μιλῶ γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἀλλὰ νὰ μὴ μιλῶ παρὰ μόνου γιὰ τὸν ἑαυτό μου» (Γ', 8), κ.τ.λ. κ.τ.λ.

3. «Γιὰ τὶς ὁποῖες ζωὴ θὰ πει σκέψη.» (Κικέρων, *Tusc. disp.*, V, 38.)

de plusieurs choses communes. Par ces deux qualités, j'ai gagné qu'on puisse faire au vrai cinq ou six contes de moi aussi niais que d'autre, quel qu'il soit.

Or, suivant mon propos, cette complexion difficile me rend délicat à la pratique des hommes, il me les faut trier sur le volet, et me rend incommode aux actions communes. Nous vivons et négocions avec le peuple; si sa conversation nous importune, si nous dédaignons à nous appliquer aux âmes basses et vulgaires, et les basses et vulgaires sont souvent aussi réglées que les plus déliées (est toute sagesse insipide, qui ne s'accommode à l'insipience commune), il ne nous faut plus entremettre ni de nos propres affaires ni de ceux d'autrui; et les publics et les privés se démêlent avec ces gens-là. Les moins tendues et plus naturelles allures de notre âme sont les plus belles; les meilleures occupations, les moins efforcées. Mon Dieu, que la sagesse fait un bon office à ceux de qui elle range les désirs à leur puissance! il n'est point de plus utile science. « Selon qu'on peut », c'était le refrain et le mot favori de Socrates, mot de grande substance. Il faut adresser et arrêter nos désirs aux choses les plus aisées et voisines. Ne m'est-ce pas une sottise humeur de disconvenir avec un millier à qui ma fortune me joint, de qui je ne me puis passer, pour me tenir à un ou deux qui sont hors de mon commerce, ou plutôt à un désir fantastique de chose que je ne puis recouvrer? Mes mœurs molles, ennemies de toute aigreur et âpreté, peuvent aisément m'avoir déchargé d'envies et d'inimitiés: d'être aimé, je ne dis, mais de n'être point haï, jamais homme n'en donna plus d'occasion. Mais la froideur de ma conversation m'a dérobé, avec raison, la bienveillance de plusieurs, qui sont excusables de l'interpréter à autre et pire sens.

Je suis très capable d'acquérir et maintenir des amitiés rares et exquis. D'autant que je me harpe avec si grande faim aux accointances qui reviennent à mon goût; je m'y produis, je m'y jette si avidement, que je ne faux pas aisément de m'y attacher et de faire impression où je donne. J'en ai fait souvent heureuse preuve. Aux amitiés communes je suis aucunement stérile et froid, car mon aller n'est pas naturel s'il n'est à pleine voile: outre ce que ma fortune, m'ayant

1. "Αν τὴν ἀποδίδουν σ' ἄλλη καὶ χειρότερη αἰτία ἀπὸ τὴν πραγματικὴ της.

πολλῶν πραγμάτων κοινῶν. Ἐπὶ τὶς δυὸ αὐτὲς ἰδιότητες τὸ κέρδος μου εἶναι ὅτι λέγονται πέντ' ἕξι ἱστοριοῦλες γιὰ μένα, κουτὲς στ' ἀλήθεια ὅσο καὶ γιὰ ὅποιονδήποτε ἄλλον.

Λοιπόν, γιὰ νὰ συνεχίσω τὸ λόγο μου, τοῦτο τὸ δύσκολο φυσικό μου μὲ κάνει ντελικάτο στὶς σχέσεις μου μὲ τοὺς ἀνθρώπους, πρέπει νὰ τοὺς περνῶ ἀπ' τὸ κόσκινο, καὶ μὲ κάνει ἀκατάλληλο καὶ γιὰ τὶς κοινὲς δουλειές. Ζοῦμε καὶ ἔχουμε δῶσε-πάρε μὲ τὸ λαό: ἂν ἡ κουβέντα του μᾶς ἐνοχλεῖ, ἂν δὲν καταδεχόμεσθε νὰ συναναστραφοῦμε ψυχρὲς παρακατιανὲς καὶ χοντρές, καὶ οἱ χοντρές καὶ οἱ παρακατιανὲς ἔχουν κι αὐτὲς, πολλὰς φορές, τοὺς δικούς τους κανόνες ὅσο καὶ οἱ πιὸ ἀκονισμένες (κάθε μάθηση εἶναι σαχλή, πὺ δὲ συνταιριάζεται μὲ τὴν κοινὴν σάχλα), δὲν πρέπει πιά ν' ἀσχολούμαστε οὔτε μὲ τὶς δικές μας τὶς δουλειές οὔτε μὲ τοῦ ἄλλου· καὶ στὶς δημόσιες καὶ στὶς ἰδιωτικὲς ἔχει νὰ πάρει καὶ νὰ δώσει κανεὶς μὲ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ λιγότερο τεντωμένες καὶ πιὸ φυσικὲς κινήσεις τῆς ψυχῆς μας εἶναι οἱ ὁμορφότερες· οἱ καλύτερες ἀσχολίες, οἱ λιγότερο ζορισμένες. Θεέ μου, τί καλὴ ὑπηρεσία πὺ προσφέρει ἡ φρόνησις σ' ἐκείνους πὺ ρυθμίζει τὶς ἐπιθυμίες τους σύμφωνα μὲ τὴν μπόρεσή τους! δὲν ὑπάρχει πιὸ χρήσιμη ἐπιστήμη. «Οἷόν ἐστιν», ἦταν ἡ ἐπωδὸς καὶ ὁ ἀγαπημένος λόγος τοῦ Σωκράτη, λόγος οὐσιαστικώτατος. Πρέπει νὰ ὀδηγοῦμε καὶ νὰ σταματοῦμε τὶς ἐπιθυμίες μας στὰ πράγματα τὰ πιὸ εὔκολα καὶ τὰ πιὸ κοντινά. Δὲν εἶναι ἕνα κουτὸ πρᾶμα, νὰ τὰ χαλάσω μ' ἕνα σωρὸ ἀνθρώπους μὲ τοὺς ὁποίους μ' ἐνώνει ἡ τύχη μου, πὺ δὲ μπορῶ νὰ κάμω δίχως αὐτούς, καὶ νὰ περιοριστῶ σ' ἕνα-δυὸ πὺ εἶν' ἔξω ἀπὸ τὶς δοσοληψίες μου, ἢ μᾶλλον σὲ μιὰ φανταστικὴ ἐπιθυμία ἐνὸς πρᾶγματος πὺ δὲ μπορῶ νὰ τὸ ἀποχτήσω; Ὁ μαλακός μου χαρακτήρας, πὺ ὀχτρούεται κάθε τι ὀξὺ καὶ τραχύ, μπορεῖ εὔκολα νὰ μ' ἀπάλλαξε ἀπὸ φθόνους καὶ ἔχθρες: γιὰ ν' ἀγαπηθεῖ δὲ λέω, μὰ γιὰ νὰ μὴ μισηθεῖ, ποτὲ ἄνθρωπος δὲν ἔδωσε περισσότερὴ ἀφορμὴ. Ἄλλὰ ἡ ψυχρότητα τῆς κουβέντας μου μοῦ στέρησε, δίκαια, τὴν συμπάθεια πολλῶν, πὺ δὲ φταῖνε ἂν τῆς δίνουν ἄλλο καὶ χειρότερο νόημα¹.

Ἔχω μεγάλη ἱκανότητα στὸ νὰ πιάνω καὶ νὰ διατηρῶ φιλίες σπάνιες κι ἐκλεκτές. Καὶ τόσο περισσότερο, ὅσο γραπώνομαι μὲ τόσο μεγάλη πείνα στὶς σχέσεις τοῦ γούστου μου· δίνομαι, οἰχνομαι τόσο λαίμαργα, πὺ εὔκολα δὲ μοῦ τυχαίνει νὰ μὴ συνδεθῶ καὶ νὰ μὴν κάνω ἐντύπωση ἐκεῖ κατὰ ὅπου τραβάω. Εἶχα γι' αὐτὸ πὺ λέω πολλὰς φορές εὐχάριστες ἀποδείξεις. Στὶς κοινὲς φιλίες εἶμαι ὀλότελα σφιχτὸς καὶ ψυχρός, γιὰ τὸ φέρεσίμῳ μου δὲν εἶναι φυσικό ἂν δὲν εἶναι ὀλάρμενο: ἔξῳ πὺ ἡ τύχη μου μ' ἔμαθε

duit et affriandé dès jeunesse à une amitié seule et parfaite, m'a à la vérité aucunement dégoûté des autres et trop imprimé en la fantaisie qu'elle est bête de compagnie, non pas de troupe, comme disait cet ancien. Aussi que j'ai naturellement peine à me communiquer à demi et avec modification, et cette servile prudence et soupçonneuse qu'on nous ordonne en la conversation de ces amitiés nombreuses et imparfaites; et nous l'ordonne-t-on principalement en ce temps, qu'il ne se peut parler du monde que dangereusement ou fausement.

Si vois-je bien pourtant que qui a, comme moi, pour sa fin les commodités de sa vie (je dis les commodités essentielles), doit fuir comme la peste ces difficultés et délicatesse d'humeur. Je louerais une âme à divers étages, qui sache et se tendre et se démonter, qui soit bien partout où sa fortune la porte, qui puisse deviser avec son voisin de son bâtiment, de sa chasse et de sa querelle, entretenir avec plaisir un charpentier et un jardinier; j'envie ceux qui savent s'appriivoiser au moindre de leur suite et dresser de l'entretien en leur propre train.

Et le conseil de Platon ne me plaît pas, de parler toujours d'un langage maïstral à ses serviteurs, sans jeu, sans familiarité, soit envers les mâles, soit envers les femelles. Car, outre ma raison, il est inhumain et injuste de faire tant valoir cette telle quelle prérogative de la fortune; et les polices où il se souffre moins de disparité entre les valets et les maîtres, me semblent les plus équitables.

Les autres s'étudient à élancer et guinder leur esprit; moi, à le baisser et coucher. Il n'est vicieux qu'en extension.

*Narras, et genus Æaci,
Et pugnata sacro bella sub Ilio:
Quo Chium pretio cadum
Mercesur, quis aquam temperet ignibus,
Quo præbente domum, et quota,
Pelignis caream frigoribus, taces.*

Ainsi, comme la vaillance lacédémonienne avait besoin de modération

-
1. Ἐκτός πού ἐξυπηρετεῖ τὸ συμφέρον μου ἓνα τέτοιο φέρσιμο οἰκεῖο καὶ ἀπλό.
 2. Τὸ ὅτι δηλαδὴ ἔτυχε νὰ εἶναι κανεὶς ἀφέντης.
 3. « Μοῦ ἱστορεῖς ὅλη τὴ γενεὰ τοῦ Αἰακοῦ, καὶ ὅλες τὶς μάχες πού ἐγίναν κάτω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τροίας: δὲ μοῦ λὲς ὅμως πόσο θὰ στοιχίσει τὸ χιώτικο κρασί, ποιός

ἀπὸ νέο σὲ μιὰ φιλία μόνη καὶ τέλεια, καὶ μὲ δαύτη μὲ γλύκανε κἀνοντάς με στ' ἀλήθεια νὰ σιχαθῶ τέλεια τὶς ἄλλες καὶ πάρα πολὺ [βαθιὰ] στὸ νοῦ μου χαράζοντας ὅτι [ἡ φιλία] εἶναι ζῶο συντροφιάς καὶ ὄχι ἀγέλης, ὅπως ἔλεγε ἐκεῖνος ὁ ἀρχαῖος. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ φυσικοῦ μου ἔχω δυσκολία στὸ νὰ δίνομαι μισὰ κι ἐπιτηδευμένα, καὶ μ' ἐκείνη τῇ δουλικῇ καὶ φιλόποπτη περίσκεψη πὺ μᾶς προστάζουν [νᾶχουμε] στὶς κουβέντες μας μ' αὐτοὺς τοὺς πολλοὺς καὶ ὄχι τέλειους φίλους· καὶ μᾶς τὸ προστάζουν προπάντων τοῦτο τὸν καιρό, πὺ μὲ κίνδυνο μόνο καὶ ψεύτικα μπορεῖ νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ τὸν κόσμον.

Βλέπω ὡστῆσο, ὅτι ὅποιος ἔχει σκοπὸ του, ὅπως ἐγώ, νὰ περνᾷ μὲ ἄνεση τῇ ζωῇ (ἐννοῶ τὶς οὐσιαστικὲς ἀνέσεις), πρέπει ν' ἀποφεύγει σὰν τὴν πανούκλα τὰ λεπτὰ τοῦτα καὶ τὰ δύσκολα φυσικά. Θὰ μοῦ ἄρεσε μιὰ ψυχὴ μὲ πολλὰ παιώματα, πὺ θᾶξερε καὶ νὰ τεντώνεται καὶ νὰ χαλαρώνει, πὺ νὰ εἶναι καλὰ παντοῦ ὅπου ἡ τύχη τὴν πηγαίνει, πὺ νὰ μπορεῖ νὰ κουβεντιάσει μὲ τὸ γείτονά της γιὰ τὸ σπίτι του, γιὰ τὸ κυνήγι του καὶ γιὰ τὸν καβγά του, νὰ μιλήσει εὐχαρίστως μ' ἓνα μαραγκὸ κι ἓναν περιβολάρη· ζηλεύω ἐκείνους πὺ μποροῦν ν' ἀποχτοῦν οἰκειότητα μὲ τὸν πιὸ μικρὸ ὑπηρέτη τους καὶ νὰ κουβεντιάσουν μαζί του στὴ γλώσσα του.

Καὶ ἡ συμβουλὴ τοῦ Πλάτωνα δὲ μ' ἄρέσει, νὰ μιλοῦμε πάντα μὲ μιὰ γλώσσα ἀφέντη στοὺς ὑπηρέτες μας, δίχως παιχνίδι, δίχως οἰκειότητα, εἴτε ἄντρες εἴτε γυναῖκες. Γιατὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συμφέρον μου¹, βρίσκω ἀπάνθρωπο κι ἄδικο τὸ νὰ δείχνει κανεὶς τόσο πολὺ κάτι πὺ δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀπλὸ μόνο δῶρο τῆς τύχης²· καὶ τὰ κράτη ὅπου ὑπάρχει λιγότερη διαφορὰ ἀνάμεσα ὑπηρέτες κι ἀφεντικά, μοῦ φαίνονται τὰ πιὸ δίκαια.

Οἱ ἄλλοι προσπαθοῦν νὰ ψηλώνουν καὶ νὰ ζορίζουν τὸ πνεῦμα τους· ἐγὼ νὰ τὸ χαμηλώνω καὶ νὰ τὸ ξαπλώνω. Δὲν εἶναι κακὸ παρὰ μόνον ὅταν τεντώνεται.

*Narras, et genus Æaci,
Et pugната sacro bella sub Ilio:
Quo Chium pretio cadum
Mercemur, quis aquam temperet ignibus,
Quo præbente domum, et quota,
Pelignis caream frigoribus, taces³.*

¹ Ἔτσι, ὅπως ἡ σπαρτιατικὴ ἀντορεία εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ χαμήλωμα καὶ ἀπὸ τὸ

σκλάβος θὰ ζεστάνει τὸ νερὸ γιὰ τὸ μπάνιο μας, σὲ ποιὸ σπίτι καὶ ποιὰ ὥρα θὰ προφυλαχτοῦμε ἀπὸ τὸ κρύο τῶν βουνῶν τῆς Ἀβρούζης. » (Ὁράτιος, Ὀδές, III, 19, 3.)

et du son doux et gracieux du jeu des flûtes pour la flatter en la guerre, de peur qu'elle ne se jetât à la témérité et à la furie, là où toutes autres nations ordinairement emploient des sons et des voix aiguës et fortes qui émouvent et qui échauffent à outrance le courage des soldats, il me semble de même, contre la forme ordinaire, qu'en l'usage de notre esprit nous avons, pour la plupart, plus besoin de plomb que d'ailes, de froideur et de repos que d'ardeur et d'agitation. Surtout, c'est à mon gré bien faire le sot que de faire l'entendu entre ceux qui ne le sont pas, parler toujours bandé, « *favellar in punta di forchetta* ». Il faut se démettre au train de ceux avec qui vous êtes et parfois affecter l'ignorance. Mettez à part la force et la subtilité : en l'usage commun, c'est assez d'y réserver l'ordre. Traînez-vous au demeurant à terre s'ils veulent.

Les savants chopent volontiers à cette pierre. Ils font toujours parade de leur magistère et sèment leurs livres partout. Ils en ont en ce temps entonné si fort les cabinets et oreilles des dames que, si elles n'en ont retenu la substance, au moins elles en ont la mine : à toute sorte de propos et matière, pour basse et populaire qu'elle soit, elles se servent d'une façon de parler et d'écrire nouvelle et savante,

*Hoc sermone pavent, hoc iram, gaudia, curas,
Hoc cuncta effundunt animi secreta ; quid ultra ?
Concumbunt docte ;*

et allèguent Platon et saint Thomas aux choses auxquelles le premier rencontré servirait aussi bien de témoin. La doctrine qui ne leur a pu arriver en l'âme, leur est demeurée en la langue. Si les bien nées me croient, elles se contenteront de faire valoir leurs propres et naturelles richesses. Elles cachent et couvrent leurs beautés sous des beautés étrangères. C'est grande simplesse d'étouffer sa clarté pour luire d'une lumière empruntée ; elles sont enterrées et ensevelies sous l'art.

1. « Νὰ μιλά κανείς πάνω στην αίχμη ενός πηρουνιού », δηλαδή λεπτεπίλεπτα, ἐξεζητημένα.

2. « Φόβο, θυμό, χαρά, λύπη, τὸ κάθε τί, ὡς τὰ πιὸ κρυφὰ τους αἰσθήματα,

γλυκὸ καὶ χαριτωμένο ἦχο τῶν αὐλῶν γὰρ νὰ τὴ χαϊδεύει στὸν πόλεμο, μήπως καὶ ἔπεφτε στὴν πολὺ μεγάλη ἀποκοτιά καὶ στὸ μένος, ἐκεῖ πού ὅλα τ' ἄλλα ἔθνη χρησιμοποιοῦν συνήθως ἦχους καὶ φωνές δυνατὲς καὶ διαπεραστικὲς πού ξυπνοῦν καὶ θερμαίνουν ὅσο δὲν παίρνει ἄλλο τὸ θάρρος τῶν στρατιωτῶν, — ὅμοια μοῦ φαίνεται, ἀντίθετα στὴν κοινὴ γνώμη, ὅτι στὴ χρῆση τοῦ πνεύματός μας ἔχουμε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, περισσότερὴ ἀνάγκη ἀπὸ μολύβι παρὰ ἀπὸ φτερά, ἀπὸ κρουάδα καὶ ἡσυχία παρὰ ἀπὸ ζέστη καὶ ἀναταραχὴ. Προπάντων, κατὰ τὴ γνώμη μου, δείχνει πολλὴ κουταμάρα ἐκεῖνος πού κάνει τὸν ἔξυπνο ἀνάμεσα σὲ ὄσους δὲν εἶναι, πού μιλά πάντα τεντωμένος, « *favellar in punta di forchetta* »¹. Πρέπει νὰ κατεβαίνεις στὸ ἐπίπεδο ἐκείνων μὲ τοὺς ὁποίους βρίσκεις, καὶ κάποτε νὰ καμώνεσαι τὸν ἀνήξερο. Παράτα τὴ δύναμη καὶ τὴν πολλὴ φινέτσα : στὸ καθημερινὸ δῶσε-πάρε εἶναι ἀρκετὸ ἂν κρατᾷς τάξη. Ὅσο γιὰ τ' ἄλλα, σύρσου ἀκόμα καὶ καταγῆς, ἂν τὸ θέλουν.

Οἱ γραμματισμένοι σκοντάφτουν συχνὰ σὲ τούτη τὴν πέτρα. Δείχνουν κάθε ὥρα καὶ στιγμή τὴ σοφία τους καὶ σπέρνουν τὰ βιβλία τους παντοῦ. Γεμίσανε τόσο, τοῦτα τὰ χρόνια, τὰ σαλόνια καὶ τ' αὐτιά τῶν κυριῶν, ὥστε, ἂν δὲν κράτησαν οἱ κυρίες τὴν οὐσία τῆς σοφίας τους, φαντάζονταν τουλάχιστον γιὰ σοφές : γιὰ κάθε εἶδος ζήτημα καὶ θέμα, ὅσο ταπεινὸ καὶ λαϊκὸ κι ἂν εἶναι, μεταχειρίζονται στὴν ὁμιλία τους καὶ στὸ γράψιμο ἕναν τρόπο καινούριο καὶ σοφό,

*Hoc sermone pavent, hoc iram, gaudia, curas,
Hoc cuncta effundunt animi secreta ; quid ultra ?
Concumbunt docte*².

κι ἀναφέρουν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἅγιο Θωμᾶ σὲ πράγματα πού ὁ πρῶτος τυχῶν θὰ μπορούσε ἴδια νὰ χρησιμέψει γιὰ μάρτυρας. Ἡ σοφία πού δὲ μπόρεσε νὰ πάει στὴν ψυχὴ τους ἔμεινε στὴ γλώσσα τους. Ἄν οἱ προικισμένες ἀπ' τὴ φύση θέλουν νὰ μ' ἀκούσουν, θὰ περιοριστοῦν νὰ δείχνουν τὰ δικά τους καὶ φυσικὰ πλούτη. Κρούβουν καὶ σκεπάζουν τὶς ὁμορφιές τους κάτω ἀπὸ ξένες ὁμορφιές. Εἶναι μεγάλη ἀνοησία νὰ πνίγει κανεὶς τὸ φῶς του γιὰ νὰ φεγγοβολᾷ μ' ἕνα φῶς δανεικό· θάβονται καὶ σαβανώνονται κάτω ἀπὸ τὰ φτιασίδια.

μ' αὐτὸ τὸ ὕφος τὸ ἐκφράζουν. Τί ἀκόμα νὰ πῶ ; Λογιωτατίστικα συνευρίσκονται. » (Γιουβενάλης, VI, 189.)

« *De capsula totæ.* » C'est qu'elles ne se connaissent point assez : le monde n'a rien de plus beau ; c'est à elles d'honorer les arts et de farder le fard. Que leur faut-il, que vivre aimées et honorées ? Elles n'ont et ne savent que trop pour cela. Il ne faut qu'éveiller un peu et réchauffer les facultés qui sont en elles. Quand je les vois attachées à la Rhétorique, à la Judiciaire, à la Logique et semblables drogueries si vaines et inutiles à leur besoin, j'entre en crainte que les hommes qui le leur conseillent le fassent pour avoir loi de les régenter sous ce titre. Car quelle autre excuse leur trouverais-je ? Baste qu'elles peuvent, sans nous, ranger la grâce de leurs yeux à la gaieté, à la sévérité, et à la douceur, assaisonner un nenni de rudesse, de doute et de faveur, et qu'elles ne cherchent point d'interprète aux discours qu'on fait pour leur service. Avec cette science, elles commandent à baguette et régèment les régents et l'école. Si toutefois il leur fâche de nous céder en quoi que ce soit, et veulent par curiosité avoir part aux livres, la poésie est un amusement propre à leur besoin : c'est un art folâtre et subtil, déguisé, parler, tout en plaisir, tout en montre, comme elles. Elles tireront aussi diverses commodités de l'histoire. En la philosophie, de la part qui sert à la vie, elles prendront les discours qui les dressent à juger de nos humeurs et conditions, à se défendre de nos trahisons, à régler la témérité de leurs propres désirs, à ménager leur liberté, allonger les plaisirs de la vie, et à porter humainement l'inconstance d'un serviteur, la rudesse d'un mari et l'importunité des ans et des rides ; et choses semblables. Voilà, pour le plus, la part que je leur assignerais aux sciences.

Il y a des naturels particuliers, retirés et internes. Ma forme essentielle est propre à la communication et à la production : je suis tout au dehors et en évidence, né à la société et à l'amitié. La solitude que j'aime et que je prêche, ce n'est principalement que ramener à moi mes affections et mes pensées, restreindre et resserrer non mes

1. « Όλες βγαλμένες από τὸ κουτί. » Παραλλαγή τῶν τελευταίων λέξεων μιᾶς φράσης τοῦ Σενέκα γιὰ τοὺς κομψευόμενους τοῦ καιροῦ του. (Σενέκας, Ἐπιστ., 115.)

2. Ἀπὸ τὴν ἠθικὴν, τὴν βιοσοφία. Εἶναι τὸ εἶδος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Montaigne, ἐκεῖνη ποὺ προπάντων μελέτησε καὶ ποὺ ἀποκλειστικὰ σχεδὸν γνώρισε.

« *De capsula totæ.* »¹ » Αὐτὸ γίνεται γιατί δὲ γνωρίζουν τὸν ἑαυτὸ τους ἀρκετά: ὁ κόσμος δὲν ἔχει τίποτε ὁμορφότερο· ἐκεῖνες πρέπει νὰ τιμοῦνε τὶς τέχνες καὶ νὰ φτιασιδώνουνε τὸ φτιασίδι. Τί ἄλλο θέλουν, παρὰ νὰ ζοῦν ἀγαπημένες καὶ τιμημένες; Γι' αὐτὸ πού λέω ἔχουν μὲ τὸ παραπάνω ὅ,τι χρειάζεται καὶ κατέχουν μὲ τὸ παραπάνω καὶ τὴ χρειαζόμενη γνώση. Δὲ χρειάζεται παρὰ νὰ ξυπνήσουν μόνο καὶ νὰ ζεστάνουν τὶς χάρες τους. Ὅταν τὶς βλέπω νὰ καταγίνονται μὲ τὴ Φιλολογία, μὲ τὴ Νομική, μὲ τὴ Λογική, καὶ μ' ἄλλα τέτοια μαντζούνια τόσο μάταια καὶ τόσο ἀνώφελα γι' αὐτές, μὲ πιάνει φόβος μήπως οἱ ἄντρες πού τοὺς τὰ συμβουλεύουν δὲν τὸ κάνουν παρὰ γιὰ νὰ μποροῦν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ τὶς κυβερνοῦν. Γιατὶ ποιά ἄλλη δικαιολογία νὰ τοὺς βρῶ; Φτάνει, χωρὶς ἡμᾶς, νὰ μποροῦν νὰ κάνουν τὰ χαριτωμένα τοὺς μάτια νὰ γίνονται εὐθύμα ἢ αὐστηρὰ ἢ νὰ γλυκαίνουν, νὰ καρνεύουν ἕνα ὄχι μὲ τραχύτητα, μὲ ἀβεβαιότητα καὶ μὲ εὐνοια, καὶ νὰ μὴ ζητοῦν διερμηνεῖα γιὰ τὰ λόγια πού τοὺς λέμε ὅταν τὶς κορτάρουμε. Μὲ τούτη τὴν ἐπιστήμη, βαστοῦνε τὴ βέργα στὸ χέρι τους καὶ διευθύνουν τοὺς δασκάλους καὶ τὸ σκολειό. Ἄν ὥστόσο τοὺς κακοφαίνεται νὰ πέφτουν κάτω ἀπὸ μᾶς σ' ὅ,τιδήποτε, καὶ θέλουν ἀπὸ περιέργεια νὰ διαβάσουν καὶ βιβλία, ἢ ποίηση εἶναι μιὰ διασκέδαση πού τοὺς πάει: εἶναι μιὰ τέχνη μαργιόλικη καὶ λεπτή, στολισμένη, ὄλο λόγια, ὄλο εὐχαρίστηση, ὄλο ἐπίδειξη, σὰν ἐκεῖνες. Πολλὰ ὠφελήματα θὰ πάρουν ἐπίσης ἀπ' τὴν ἱστορία. Ἀπ' τὴ φιλοσοφία, ἀπ' τὸ μέρος πού χρησιμεύει γιὰ τὴ ζωὴ², θὰ πάρουν τὰ ὅσα θὰ τὶς διδάξουν νὰ κρίνουν τοὺς χαραχτῆρες μας καὶ τὰ φυσικά μας, νὰ προφυλάγονται ἀπ' τὶς ἀπιστίες μας, νὰ βάζουν φρένο στὶς πολὺ ἐλαφροὺς τοὺς ἐπιθυμίες, νὰ προστατεύουν τὴν ἐλευθερία τους, νὰ μακραίνουν τὶς χαρὲς τῆς ζωῆς, καὶ νὰ ὑπομένουν μὲ ἀνθρωπιά τὴν ἀπιστία ἑνὸς ὑπηρέτη, τὴ βαναυσότητα ἑνὸς συζύγου, καὶ τὴν ὀχληρότητα τῶν χρόνων καὶ τῶν ρυτίδων· καὶ ἄλλα τέτοια. Νά, τὸ πιὸ πολὺ, μὲ τί ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες θά'λεγα στὶς γυναῖκες ν' ἀσχοληθοῦν.

Ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς φυσικῆς ἰδιαίτερες, ἀποτραβηγμένες καὶ ἐσωτερικὲς. Τὸ δικό μου τὸ κύριο φυσικὸ εἶναι νὰ συναναστρέφομαι καὶ νὰ φαίνομαι: εἶμ' ὀλάκερος στὸ ἔξω καὶ στὸ φανερό, καμωμένος γιὰ τὴ συντροφιά καὶ γιὰ τὴ φιλία. Ἡ μοναξιά πού ἀγαπῶ καὶ πού συσταίνω, εἶναι προπαντὸς τὸ νὰ στρέφω πρὸς ἑμένα τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς σκέψεις μου, νὰ περιορίζω καὶ νὰ σφίγγω ὄχι

3. Ὁ Montaigne λέει « φυσικά ».

pas, ains mes désirs et mon souci, résignant la sollicitudè étrangère et fuyant mortellement la servitude et l'obligation, et non tant la foule des hommes que la foule des affaires. La solitude locale, à dire vérité, m'étend plutôt et m'élargit au dehors: je me jette aux affaires d'état et à l'univers plus volontiers quand je suis seul. Au Louvre et en la foule, je me resserre et contraîns en ma peau; la foule me repousse à moi, et ne m'entretiens jamais si follement, si licencieusement et particulièrement qu'aux lieux de respect et de prudence cérémonieuse. Nos folies ne me font pas rire, ce sont nos sapiences. De ma complexion, je ne suis pas ennemi de l'agitation des cours; j'y ai passé partie de la vie, et suis fait à me porter allègrement aux grandes compagnies, pourvu que ce soit par intervalles et à mon point. Mais cette mollesse de jugement, de quoi je parle, m'attache par force à la solitude: voire chez moi, au milieu d'une famille peuplée et maison des plus fréquentées. J'y vois des gens assez, mais rarement ceux avec qui j'aime à communiquer; et je réserve là, et pour moi et pour les autres, une liberté inusitée. Il s'y fait trêve de cérémonie, d'assistance et convoiements, et telles autres ordonnances pénibles de notre courtoisie (ô la servile et importune usance!); chacun s'y gouverne à sa mode; y entretient qui veut ses pensées: je m'y tiens muet, rêveur et enfermé, sans offense de mes hôtes.

Les hommes de la société et familiarité desquels je suis en quête, sont ceux qu'on appelle honnêtes et habiles hommes: l'image de

1. 'Ο Montaigne λέει « θανατερά ».

2. "Όταν είναι μόνος, σὲ μέρη μοναχικά, στὸ σπίτι του, στὸ σπουδαστήριό του.

3. Θα ἔπρεπε ἴσως νὰ μεταφράσω « μ'ἐκτείνει ». Καὶ πάλιν ὁμως θυμίζω στὸν ἀναγνώστη ὅτι προσπαθῶ νὰ τοῦ προσφέρω κάτι πού νὰ μοιάζει μὲ τὸ κείμενο τοῦ Montaigne, καὶ ὄχι ἓνα κείμενο ὁμαλό, κανονικό, πού θ'ἄχε ὁμως πολὺ λίγη σχέση μὲ τὸ λόγο τοῦ Montaigne, ὅπου οἱ λέξεις εἶναι πράγματα κι ὄχι ἔννοιες ἀφηρημένες.

4. Στὰ παγκόσμια ζητήματα. Σὲ ὅ,τι οἰκουμενικὸ μπορεῖ νὰ κινήσει τὴ σκέψη.

5. Ἀναγκάζομαι νὰ μεταφράσω κατὰ λέξη. Οἱ ἄνθρωποι πού πραγματοποιοῦν, στὸ πρόσωπό τους, τὸ ἱπποτικὸ ἰδανικὸ τῆς τιμιότητος, πού ἐξακολουθεῖ νάχει τὴν ἀξία του καὶ μετὰ τὰ χρόνια τοῦ ἱπποτισμοῦ, καὶ τὸ ἰδανικὸ τοῦ μορφωμένου, τοῦ καλλιεργημένου ἀνθρώπου, πού τόσο πίστεψε σ' αὐτὸν καὶ τόσο ψηλά τὸν ἔβαλε ἡ Ἀναγέννηση. Ὁ *honnête et habile homme* εἶναι σχεδὸν ὁ πλέριος ἄνθρωπος, ὅπως τὸν θέλει ὁ Montaigne καὶ ὅπως προσπάθησε νὰ τὸν πραγματώσει καὶ τὸν πραγμάτωσε.

τις πράξεις μου, ἀλλὰ τις ἐπιθυμίες μου καὶ τὴν ἔγνοια μου, παρατώντας τὴν ξένη σκοτούρα καὶ ἀποφεύγοντας τὰ θανατικὰ τῆ σκλαβιά καὶ τὴν ὑποχρέωση, καὶ ὄχι τόσο τὸ πλῆθος τοὺς ἀνθρώπους ὅσο τὸ πλῆθος τὶς δουλειές. Ἡ τοπικὴ μοναξιά², γιὰ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, μ' ἀπλώνει μᾶλλον καὶ μὲ πλαταίνει³ πρὸς τὰ ἔξω: ρίχνομαι στὶς ὑποθέσεις τοῦ κράτους καὶ στὸ σύμπαν⁴ πιὸ εὐχαρίστως ὅταν εἶμαι μόνος. Στὸ Λουῆρο καὶ μὲς στὸ πλῆθος, σφίγγομαι καὶ μαζεύομαι στὸ περὶ μου· τὸ πλῆθος μὲ σπρώχνει πρὸς τὰ μένα, καὶ δὲν κουβεντιάζω ποτὲ μὲ τὸν ἑαυτό μου τόσο τρελλά, τόσο ἐλεύθερα καὶ ιδιαίτερα, ὅσο στὰ ἐπίσημα μέρη καὶ ὅπου ἐπικρατεῖ μιὰ περίσκεψη ἐθιμοτυπική. Οἱ τρέλλες μας δὲ μὲ κάνουν νὰ γελῶ, μὲ κάνουν οἱ σοφίες μας. Ἀπὸ φυσικοῦ μου, δὲν ἐχτρεύομαι τὴν κίνηση τῶν παλατιῶν· πέρασα στὰ παλάτια μέρος τῆς ζωῆς μου, καὶ μπορῶ νὰμαι καλοδιάθετος στὶς μεγάλες συντροφίες, φτάνει νὰ γίνεται αὐτὸ κατὰ διαστήματα καὶ ὅταν ἐγὼ τὸ θέλω. Αὐτὴ ὅμως ἡ νωχέλεια τοῦ χαρακτήρα, γιὰ τὴν ὁποία μιλῶ, μὲ κρατᾶ ἀναγκαστικὰ στὴ μοναξιά: ἀκόμα καὶ στὸ σπίτι μου, ἀνάμεσα σ' ἓνα πολυάριθμο σπιτικό καὶ ὅπου εἶναι συχνοὶ καὶ πολλοὶ οἱ ἐπισκέπτες. Βλέπω πολὺν κόσμον, σπάνια ὅμως ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποίους μ' ἀρέσει νὰ συναναστρέφομαι· καὶ διατηρῶ ἐκεῖ, καὶ γιὰ μένα καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, μιὰ ἀσυνήθιστη ἐλευθερία. Παύουν ἐκεῖ οἱ τσιριμόνιες, καὶ τὸ κόλλημα δίπλα στὸν ἐπισκέπτη καὶ τὰ ξεπροβοδίσματα, καὶ διάφοροι ἄλλοι τύποι κουραστικοὶ τῆς ἀβροφροσύνης μας (ὦ! τί δουλικὸ καὶ ἐνοχλητικὸ ἔθιμο!)· ὁ καθένας κάνει ἐκεῖ πέρα ὅ,τι τοῦ ἀρέσει· καὶ ὁποῖος θέλει κουβεντιάζει μὲ τὸν ἑαυτό του: ἐγὼ κάθομαι ἀμίλητος, δοσμένος στοὺς διαλογισμούς μου καὶ κλειστός, χωρὶς αὐτὸ νὰ πειράζει τοὺς ἐπισκέπτες μου.

Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ζητῶ νὰ συναναστρέφομαι καὶ νὰ ἔχω στενὲς σχέσεις μαζί τους εἶναι οἱ λεγόμενοι τίμιοι καὶ ἐπιδέξιοι ἄνθρωποι⁵: ἡ εἰκόνα αὐτο-

² Ἀργότερα, στὸ 17^ο αἰῶνα, φεύγει τὸ ἓνα ἐπίθετο, καὶ μένει μονάχα τὸ *honnête*. Καὶ ὁ *honnête homme* δὲν εἶναι οὔτε ἀκριβῶς ὁ πλατωνικὸς καλὸς κάγαθος, οὔτε ὁ *gentleman*, οὔτε κανένας ἀπὸ τοὺς ἀνάλογους τύπους ποὺ δημιουργήθηκαν σὲ ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς τόπους. Ἐχει ἓνα ιδιαίτερο περιεχόμενο καὶ πολὺ πλατὺ καὶ πολὺ σύνθετο· ψυχικό, πνευματικό, κοινὰ . κό. Πάντως, τὸ κοντινότερο — καὶ τὸ μόνο — ἑλληνικὸ ἀντίστοιχο τοῦ *honnête homme* εἶναι τὸ πλατωνικὸ καλὸς κάγαθος. Δὲ μπορῶ νὰ βρῶ πῶς ἀλλιῶς ἔλεγαν ἢ θὰ μπορούσαν νὰ τὸν ποῦν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὸν δικό τους *honnête homme*, καὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Πλάτωνα ὡς σήμερα δὲ δημιουργήσαμε, ἢ τουλάχιστον δὲν ὀνομάσαμε, τὸν ἀντίστοιχο τοῦ *honnête homme* δικό μας ἀνθρώπινο τύπο. Ἴσως γιὰ τὸ ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι ἀποκλειστικὰ γαλλικός.

ceux-ci me dégoûte des autres. C'est, à le bien prendre, de nos formes la plus rare, et forme qui se doit principalement à la nature. La fin de ce commerce, c'est simplement la privauté, fréquentation et conférence: l'exercice des âmes, sans autre fruit. En nos propos, tous sujets me sont égaux; il ne me chaut qu'il n'y ait ni poids ni profondeur: la grâce et la pertinence y sont toujours; tout y est teint d'un jugement mûr et constant, et mêlé de bonté, de franchise, de gaieté et d'amitié. Ce n'est pas au sujet des substitutions seulement que notre esprit montre sa beauté et sa force, et aux affaires des rois; il la montre autant aux confabulations privées. Je connais mes gens au silence même et à leur sourire, et les découvre mieux à l'aventure à table qu'au conseil. Hippomachus disait bien qu'il connaissait les bons lutteurs à les voir simplement marcher par une rue. S'il plaît à la doctrine de se mêler à nos devis, elle n'en sera point refusée; non magistrale, impérieuse et importune comme de coutume, mais suffragante et docile elle-même. Nous n'y cherchons qu'à passer le temps; à l'heure d'être instruits et prêchés, nous l'irons trouver en son trône. Qu'elle se démette à nous pour ce coup, s'il lui plaît: car, toute utile et désirable qu'elle est, je présuppose qu'encore au besoin nous en pourrions nous bien du tout passer, et faire notre effet sans elle. Une âme bien née et exercée à la pratique des hommes se rend pleinement agréable d'elle-même. L'art n'est autre chose que le contrôle et le registre des productions de telles âmes.

1. Μὲ τοὺς *habiles et honnêtes hommes*. Σ' ὅλη τὴν παράγραφο αὐτοὺς ἔχει ὑπ' ὄψη τοῦ ὁ Montaigne, καί, βέβαια, κυρίως τὸν πολυαγαπημένο, τὸν ἀξέχαστο φίλο τοῦ La Boétie.

2. Σὲ τοῦτο — στὴν ἀνιδιοτέλεια — κυρίως ἔγκειται καὶ ἡ ἀξία τῆς ἀληθινῆς φιλίας. (Βλ. σελ. 149, *Περὶ Φιλίας*.)

3. Γιὰ σοβαρὰ θέματα. Ἀπὸ τὸ *substitutions* τοῦ Montaigne βρῆκα πῶς ταιριαχτὸ — καὶ πῶς εὐφωνο — στὰ ἑλληνικὰ τὸ «ἐπικαρπίες καὶ κυριότητες». Ἡ λέξη δὲν ἀλλάζει τὸ νόημα.

4. Αὐτοὺς πὺ μ' ἀρέσει νὰ συναναστρέφομαι, τοὺς *habiles et honnêtes hommes*.

5. Σὲ ὁποιαδήποτε ἐπίσημη συνάθροιση, θέλει νὰ πεῖ ὁ Montaigne. Ἴσως ἕμως καὶ πῶς ἰδιαίτερα, λέγοντας συμβούλιο, νὰ ἐννοεῖ τὸ δικαστικὸ ἢ τὸ δημαρχιακὸ συμβούλιο, ἀφοῦ χρημάτισε καὶ δικαστής, στὸ *parlement* τοῦ Μπορντώ, καὶ δήμαρχος στὴν ἴδια πόλη. (Βλ. σχετικὰ στὸ Βιογραφικὸ Σημείωμα.)

νῶν μὲ κάνει νὰ σιχαίνομαι τοὺς ἄλλους. Εἶναι, ὅταν τὸ καλοσκεφεῖς, ἀπ' τὶς μορφές πού μποροῦμε νὰ πάρουμε, ἢ πιὸ σπάνια, καὶ μορφή πού ὀφείλεται πρωτίστως στὴ φύση. 'Ο σκοπὸς αὐτῆς τῆς συναναστροφῆς' εἶναι ἀπλῶς ἡ οἰκειότητα, ἡ συναναστροφή καὶ ἡ κουβέντα: ἡ ἄσκηση τῶν ψυχῶν, χωρὶς ἄλλο κέρδος'. Στὰ λόγια μας, ὅλα τὰ θέματα εἶναι ἴδια γιὰ μένα: δὲ μὲ νιάζει ἂν δὲν ἔχουν βάρος ἢ βάθος: τὴ χάρη καὶ τὴν ὀρθοφροσύνη τὶς ἔχουνε πάντα: ὅλα [στὰ λόγια μας] ἔχουν μιὰ βάψη ἀπὸ κρίση ὠριμη καὶ γερή, καὶ εἶναι ἀνάμιχτα μὲ καλοσύνη, εἰλικρίνεια καὶ φιλία. "Ὅχι μόνο ὅταν μιλοῦμε γιὰ ἐπικαρπίες καὶ κυριότητες⁶ δείχνει τὸ πνεῦμα μας τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴ δύναμή του, καὶ γιὰ ὑποθέσεις τῶν βασιλιάδων: τὴ δείχνει ὁμοια καὶ στὶς ἰδιωτικὲς ὁμιλίες. Καταλαβαίνω τοὺς ἀνθρώπους μου⁴ καὶ ἀπὸ τὴ σιωπὴ τους ἀκόμα κι ἀπ' τὸ χαμόγελό τους, καὶ τοὺς ἀνακαλύπτω καλύτερα ἴσως στὸ τραπέζι παρὰ στὸ συμβούλιο⁵. Δὲν ἔλεγε κι ὁ Ἰππόμαχος ὅτι ἀναγνώριζε τοὺς καλοὺς παλαιστῆς καὶ μόνο πού τοὺς ἔβλεπε νὰ περπατοῦνε στὸ δρόμο; "Ἄν τῆς ἀρέσει τῆς ἐπιστήμης⁶ ν' ἀνακατωθεῖ στὶς κουβέντες μας, καλῶς νὰ ὀρίσει: ὄχι ὅμως κυριαρχικὴ, δογματικὴ καὶ ἐνοχλητικὴ, ὅπως συνήθως, ἀλλὰ κι ἐκείνη ὑπάκουη καὶ ταπεινὴ. Δὲ γυρεύουμε [τότε ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη] παρὰ νὰ περάσουμε τὴν ὥρα μας: ὅταν θελήσουμε νὰ μορφωθοῦμε καὶ νὰ διδαχτοῦμε, θὰ πᾶμε νὰ τὴ βροῦμε στὸ θρόνο της. "Ἄς σκύψει λίγο, μιὰ φορά, τὴν παρακαλοῦμε: γιὰτὶ, ὅσο χρήσιμη κι ἐπιθυμητὴ κι ἂν εἶναι, φαντάζομαι ὅτι στὴν ἀνάγκη θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε καὶ ὀλότελα δίχως αὐτήν, καὶ νὰ κάνουμε δίχως αὐτήν τὴ δουλειά μας. Μιὰ ψυχὴ ἀρχοντικὴ καὶ πού ἔχει ἀσκηθεῖ στὴ συναναστροφή τῶν ἀνθρώπων, γίνεται πλέγμα εὐχάριστη καὶ ἀπὸ μόνη της'. 'Ἡ τέχνη δὲν εἶναι παρὰ ὁ κατάλογος καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν δημιουργημάτων⁸ τέτοιων ψυχῶν.

6. Ἐπιστήμη, φιλοσοφία (θεωρητικὴ): κάθε ὑψηλὴ καὶ σοβαρὴ γνώση.

7. Μὲ τὰ δικά της τὰ πλούτη καὶ τὴ δική της τὴ γνώση, τὴν ὄχι (ἀναγκαστικὰ) σχολικὴ καὶ σχολαστικὴ. — Σὲ ὅλη τούτῃ τὴν παράγραφο δὲ μᾶς ζωγραφίζει μονάχα ὁ Montaigne τὸν *honnête et habile homme* σὲ μερικὰ ἀπ' τὰ πιὸ οὐσιαστικά του γνωρίσματα. Μᾶς δίνει καὶ μιὰ εἰκόνα ὀλάκερου τοῦ γαλλικοῦ πολιτισμοῦ, πού στὴ βάση του ἔχει, ὅπως καὶ ὁ ἑλληνικὸς, ὁ μεσογειακὸς γενικά, τὸν κοινωνικὸ ἀνθρώπο. 'Ὁ ὁποῖος ξέρει ὅμως νὰ εἶναι καὶ πού ἔχει ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ εἶναι καὶ ἀνθρώπος μοναχικὸς. (Βλ. ἰδιαίτερα τὸ δοκίμιον *Περὶ Μοναξιάς*, Α', 39.)

8. Σκέψεων, πράξεων, αἰσθημάτων. Στὸν ὀρισμὸ τοῦτον τῆς τέχνης ἀποκρίνονται τέλεια τὰ *Δοκίμια*. Ἄλλὰ βέβαια ὁ ὀρισμὸς εἶναι πάρα πολὺ λειψός.